

HI HA ALGUNA COSA QUE GRINYOLA

L'evolució de la proposta de Jon Elster per comprendre
les ciències socials i el comportament humà

Susanna Miquel i Coll

Tutor: Josep Olesti

Facultat de Lletres

Juliol 2024

RESUM

Per intentar trobar respostes a qüestions sobre la possibilitat de coneixement en ciències socials i als problemes que planteja la teoria de l'elecció racional, en aquest treball contextualitzarem i analitzarem *Nuts and Bolts for the Social Sciences* (1989) i *Explaining Social Behaviour* (2007), dues obres sobre metodologia per a les ciències socials del filòsof noruec Jon Elster. Els objectius principals de les pàgines que segueixen són detectar els conceptes clau de la proposta d'Elster i la seva evolució; comprovar la idoneïtat de la proposta d'Elster i comparar-la amb els supòsits bàsics de la microeconomia ortodoxa; i en última instància presentar com la teoria d'Elster pot afectar a la investigació i l'estudi de les ciències socials.

ABSTRACT

In this paper, we are looking for answers about the possibility of knowledge in the Social Sciences and the problems raised by the Theory of Rational Choice. In order to shed some light on the issue, we will contextualize and analyze *Nuts and Bolts for the Social Sciences* (1989) and *Explaining Social Behavior* (2007), two works on methodology for the Social Sciences written by the Norwegian philosopher Jon Elster. The main objectives of the following pages are to: detect the key concepts of Elster's proposal and its evolution; test the suitability of Elster's proposal and compare it with the basic assumptions of orthodox Microeconomics; and ultimately present how Elster's theory can affect research and the study of the Social Sciences.

ÍNDIX

<u>RESUM</u>	<u>2</u>
<u>PREFACI</u>	<u>4</u>
<u>INTRODUCCIÓ</u>	<u>11</u>
<u>PART I: PREPARANT EL BANC DE TREBALL</u>	<u>13</u>
<u>VIDA I OBRA DE JON ELSTER</u>	<u>13</u>
<u>CONTEXT HISTÒRIC</u>	<u>17</u>
<u>LA TEORIA DE L'ELECCIÓ RACIONAL I ELS SEUS PROBLEMES</u>	<u>20</u>
<u>ÉS POSSIBLE LA CIÈNCIA SOCIAL?</u>	<u>23</u>
<u>PART II: AFINANT LES EINES</u>	<u>26</u>
<u>CONSIDERACIONS GENERALS</u>	<u>26</u>
<u>EXPLICACIÓ I MECANISMES</u>	<u>27</u>
<u>LA MENT</u>	<u>28</u>
<u>ACCIÓ</u>	<u>30</u>
<u>LLIÇONS DE LES CIÈNCIES NATURALS</u>	<u>31</u>
<u>INTERACCIÓ</u>	<u>32</u>
<u>DISCUSSIÓ FINAL</u>	<u>33</u>
<u>CONCLUSIÓ</u>	<u>42</u>
<u>BIBLIOGRAFIA</u>	<u>45</u>
<u>BIBLIOGRAFIA WEB</u>	<u>46</u>

PREFACI

Frontisses desgastades, aspiracions desmesurades i oportunitats limitades

Quan passeges per una Facultat de Ciències Econòmiques notes que hi ha alguna cosa que grinyola (i no són les frontisses, ara les portes són automàtiques). És un nyic-nyic constant que sents dins el cap quan veus els dibuixos de les pissarres o quan fulleges els manuals. No és alarmant, pot ser tan suau que fins i tot et passi desapercebut. A vegades comença el primer dia del curs d'Economia amb la definició d'eficiència de Pareto¹. Nyic-nyic. I et preguntes: aquest és l'ideal amb què ens hem de conformar? Pot ser que segueixi quan t'ensenyen com es calcula el PIB. Nyic-nyic. Aquest número de debò pot concentrar la riquesa d'un país? I per què és tan important?² En el meu cas particular, a més, no podia deixar de sentir un NYIC-NYIC desmesurat cada vegada que parlàvem de funcions d'utilitat i corbes d'indiferència³.

Aquestes dissonàncies són les que m'han portat a preguntar-me per la idoneïtat de les ciències socials i per si realment els qui les investiguem les sotmetem a una revisió epistemològica i metodològica prou acurada. Parlaré sobretot d'Economia perquè és la disciplina que he estudiat, i segurament també la ciència social que s'ha embolcallat més en la suposada objectivitat de l'estadística i els models matemàtics. Cal preguntar-nos si les ciències socials poden ser qualificades de ciència de forma equiparable a les ciències naturals i són capaces de treure conclusions objectives sobre el món. També quines conseqüències ètiques, polítiques i socials pot tenir donar per certs alguns dels seus supòsits i conclusions sense dedicar prou esforços a corroborar-los. Les anàlisis econòmiques condicionen les polítiques públiques i les decisions empresarials, i ho fan emparant-se en la neutralitat ideològica de la tècnica,

¹ En teoria de jocs, es diu que una situació és Pareto-òptima quan no és possible que algú hi guanyi sense que hi perdi algú altre. Un òptim de Pareto no té en compte la igualtat d'oportunitats entre els agents que participen en la decisió estratègica, ni tampoc l'equitat de la distribució abans ni després.

² El producte interior brut es calcula mitjançant una valoració monetària dels béns i serveis produïts o intercanviats en un territori. És a dir, calcula la importància de la producció i l'intercanvi exclusivament mercantil. Si bé és cert que s'han generat indicadors alternatius per a mesurar el benestar que pot generar una economia, com l'Índex de Desenvolupament Humà, el PIB encara és primordial.

³ Les corbes d'indiferència són una representació gràfica o algebraica de les preferències d'un agent. Cada corba, com les isòbares d'un mapa de pressió atmosfèrica, ens mostra les combinacions de béns o possibilitats que retornen un mateix benefici o satisfacció a l'agent. A partir de les corbes d'indiferència podem estimar les funcions d'utilitat i fer-les servir per calcular la decisió que maximitzaria la utilitat de l'agent donades unes restriccions. Són dos conceptes fonamentals de la microeconomia, la branca de l'Economia que estudia el comportament dels agents econòmics i les seves interaccions en el mercat.

com si quant, com i on es produeix i com es reparteix no fos una decisió política susceptible de ser sotmesa a debat, sinó que el problema es pot resoldre fàcilment gràcies a modelitzacions i càlculs, i el mercat ja farà la seva màgia (Fraser, 2023). Pot ser interessant preguntar-nos quina concepció de la llibertat s'amaga darrere els models que mostren que la intervenció de l'estat només genera resultats ineficients i quina visió de l'ésser humà i de les seves aspiracions pressuposa l'*Homo economicus*⁴, el protagonista d'aquests models.

No vull que se'm malinterpreti, el camp de les ciències socials compta amb professionals doctes i capaços de formular judicis rigorosos i interessants sobre la realitat, el meu dubte no qüestiona la vàlua dels seus investigadors, sinó la potència, tradició científica i fiabilitat dels seus mètodes, així com la seva capacitat per mantenir-se al marge de les pressions polítiques. És a dir, dubto de les expectatives que podem dipositar en la possibilitat de coneixement sistemàtic en l'anàlisi dels fenòmens socials. En els paràgrafs que segueixen assajo algunes reflexions que crec que cal plantejar a l'hora d'afrontar la qüestió.

Per començar, els científics socials estudien el comportament humà i la nostra interrelació amb l'entorn, una qüestió eminentment moral. És per això que els seus postulats, a més d'haver d'enfrontar-se a uns criteris epistemològics estrictes, han de superar una constant revisió ètica i contextual. En física, no té sentit preguntar-nos per la moralitat de la llei de la gravetat o la reacció de fissió nuclear. Podem debatre sobre la moralitat dels usos que es fan dels descobriments, o les condicions en què es duen a terme els experiments, però no podem dir que la gravetat és injusta o que la possibilitat de dividir-se dels nuclis atòmics és poc ètica. En canvi, sí que podem preguntar-nos per la moralitat (o excessiva amoralitat) de l'*Homo economicus* o per la

⁴ L'*Homo economicus* és un individu que només es preocupa del seu propi interès, que actua racionalment i que no necessita cuidar ni que el cuidin. A vegades, a més de la renda i el consum també el preocupa el seu temps d'oci, però no sembla que li calgui afecte ni acostuma a mostrar preferències polítiques o religioses.

justícia de les condicions per a la competència perfecta⁵. Les ciències socials, a més, estudien normes canviants i conjunturals. Mentre que les fórmules de la cinemàtica descriuen una realitat física que fins ara s'ha mostrat inalterable, les lleis sobre la propietat i la regulació dels mercats són creacions humanes, i per tant es poden reformular. Entendre aquestes distincions fonamentals entre els objectes d'estudi em sembla crucial per poder avaluar quins són els mitjans adequats per aproximar-nos a l'estudi de les ciències socials, però sobretot per no caure en els paranys del dogmatisme: que *sigui* així no vol dir que *hagi de ser* així.

Quan ens disposem a preguntar-nos per la pertinència dels mètodes aplicats en ciències socials i la seva capacitat explicativa, cal tenir en compte la centralitat que prenen les anàlisis matemàtiques en algunes branques de les ciències socials i quines dificultats poden provocar. Els éssers humans i les societats són extremadament diversos, i a vegades les seves diferències són incommensurables. L'ús de l'estadística limita la mesura i apreciació de les diferències qualitatives, però, a més, requereix molta cura a l'hora d'escollir les mostres per tal que siguin representatives, o de prudència a l'hora d'extrapolar-ne els resultats. Un exemple bastant feixuc de negligència en l'elecció mostral és la que il·lustren Heinrich, Heine i Norenzayan al seu article *The weirdest people in the world?* (2010) on mostren que els estudis sobre comportament humà massa sovint es basen en anàlisis sobre la població occidental, i que en altres parts del món les pautes de comportament o els raonaments sobre un mateix fet divergeixen considerablement. Un altre dels errors típics que pot induir-se d'una confiança excessiva en els mètodes numèrics, és el que es descriu a l'Informe sobre Desenvolupament Humà del 2020 de les Nacions Unides com "valorar el que mesurem en lloc de mesurar el que valorem". L'Economia ortodoxa basa els seus estudis en valoracions monetàries i l'anàlisi del mercat. Això margina els altres mitjans de distribució econòmica, com són la reciprocitat, la redistribució i l'autoconsum. Tampoc permet una valoració clara de productes no comercials (Quin valor monetari

⁵ La competència perfecta és un dels supòsits necessaris perquè un mercat pugui assolir una distribució Pareto-òptima (eficient) dels recursos. Les condicions per a la competència perfecta són:

- El producte que es distribueix ha de complir amb les característiques dels béns privats, és a dir, ser excloent (si un en gaudeix, un altre no pot) i excloïble (es pot restringir qui en gaudeix).
- Hi ha d'haver molts consumidors i molts productors, per tal que siguin preu-acceptants.
- Els productes oferts per les diverses empreses han de ser homogenis, substituïbles perfectes els uns dels altres.
- Hi ha d'haver informació perfecta.
- No han d'existir costos d'entrada o de sortida del mercat.

generen les tasques domèstiques? Quin preu podem posar a l'aigua neta d'un riu?). Si bé és cert que s'estan introduint nous mètodes més holístics, com pot ser l'ús de la satisfacció personal per la valoració de l'impacte de mesures econòmiques o nous mètodes per estimar les externalitats de mercat o el valor dels recursos naturals, la capacitat de produir i intercanviar béns de mercat continua sent l'indicador per excel·lència de la salut d'una economia i del benestar que és capaç de generar pels seus habitants. A més, quan usem mètodes estadístics, cal estar sempre amatents a no confondre la correlació amb la causació. Això és important en totes les ciències, però en l'estudi empíric del comportament humà és molt més complicat aïllar les causes en casos complexos, multifactorials i on es poden percebre efectes de retroalimentació.

Com ja hem apuntat anteriorment, les ciències socials no tenen només un vessant positiu, sinó també normatiu, és a dir avaluen polítiques i proposen millores, tenen capacitat per alterar l'ordre social. S'ha estudiat l'impacte que poden generar les estructures econòmiques i socials en els valors i les preferències dels individus, i en última instància en la seva satisfacció personal. Per exemple, en les últimes dècades la població de països on s'han aplicat mesures neoliberals ha reduït gradualment el seu rebuig per la desigualtat (Goudarzi et al., 2022). També pot mostrar-se el vincle entre els valors materialistes impulsats per una societat de consum i individualista (on les motivacions extrínseques tenen una rellevància massa accentuada) i una reducció de la satisfacció (Kasser, 2022). Abans de la revolució industrial, els llibres sobre pensament social buscaven formes d'organització que formessin persones que tots voldríem tenir a prop. Al cap i a la fi, els éssers humans ens creem els uns als altres, som producte de l'amor, l'atenció i l'afecte de la nostra gent (Graeber, 2019). Sembla que aquestes preguntes s'han desplaçat en la cerca de quins mètodes poden generar més riquesa. L'Economia, que hauria de consistir a gestionar els recursos materials per aconseguir una societat més feliç, ha situat entre els seus objectius principals el creixement de la producció i el consum, i ha pres la prioritat al debat sobre quina mena d'institucions, comunitats i persones són millors per aconseguir un teixit social harmònic i que permeti el ple desenvolupament dels seus integrants. Veiem com les propostes en ciència social poden alterar el seu propi objecte d'estudi, i també afectar a la recerca de la felicitat. Per això, és encara més important fiscalitzar la certesa dels seus supòsits, condicions i conclusions. Quan es pregunta per la correspondència amb

la realitat dels supòsits necessaris per aplicar el model bàsic de decisions de consum (el principal és l'elecció racional dels consumidors), Stiglitz (2004, p.167-168) ens diu:

El model ha sigut objecte de crítiques. Aquí en resumim quatre: la primera està mancada de base econòmica; les altres tres tenen certa rellevància. La primera crítica afirma que el model no reflecteix els processos de pensament pels que realment passen els consumidors. Aquest argument equival a criticar el model de moviment del físic, que prediu amb gran precisió com interactuen les boles de billar, simplement perquè la majoria dels jugadors no es dediquen a resoldre les equacions abans de tirar. Del que es tracta realment és de saber si el model econòmic de l'elecció de consum resulta fiable o no per realitzar prediccions. En línies generals, ho és.⁶

L'analogia és prou desafortunada, ja que a diferència de les boles de billar (l'objecte d'estudi de la física són les forces que les afecten, i no el pensament del jugador) els consumidors sí que demostren qualitats intencionals i per tant ens interessa esbrinar com prenen les seves decisions. A més, segurament podem recolzar-nos en altres explicacions sobre com el jugador de billar aconsegueix encertar les seves jugades o sobre com els consumidors intenten assolir un tracte que els afavoreixi basades en les seves capacitats d'observació i a l'assaig-error, que semblen més plausibles que el càlcul mental. Em fa l'efecte que una ciència que justifica les seves bondats segons la fiabilitat de les seves prediccions per no haver de qüestionar la certesa dels seus supòsits no demostra una curiositat genuïna, desig de coneixement, sinó una necessitat de control, la voluntat de ser una via efectiva per a la dominació.

Per acabar, crec que està bé indagar en la història de les ciències socials com a disciplines independents. Les ciències socials fa menys de tres segles que s'han emancipat de la Filosofia. De fet, els economistes clàssics anglesos mantenien una estreta relació amb els filòsofs coetanis, si no ho eren ja ells mateixos, i molts conceptes econòmics i judicis de valor provenen de l'estudi de la filosofia moral i la teologia (Graeber, 2019). A més, tot i que la divisió de les branques de les ciències socials és recent, això no ha impedit que, com ha passat en moltes àrees del coneixement, hi hagi estudis sobre aspectes molt concrets de la realitat social. Cal veure també si en l'estudi dels fenòmens socials la hiperespecialització enterboleix la comprensió del tot: potser la psicologia pot donar-nos algunes pistes sobre com

⁶ He traduït jo mateixa la cita al català des del castellà.

pensen els consumidors, o l'antropologia pot ajudar-nos a visualitzar maneres alternatives d'organització que podem contrastar amb els models i estats actuals.

Un cop plantejades totes aquestes problemàtiques, poder respondre la qüestió sobre la possibilitat de coneixement vertader i objectiu en ciències socials sobre passa de llarg els meus coneixements i recursos, i seria encara més ambiciós fer propostes de millora de la metodologia. Aquesta empresa superaria, també, l'extensió que s'espera d'un treball de final de grau. Per sort, ja hi ha hagut altres pensadors que han dedicat anys a reflexionar-hi, i per tant puc ancorar-me en analitzar les bondats i els defectes de les seves propostes, tot esperant que aportin algunes pistes per aclarir els dubtes que em sorgeixen.

Una manera de començar és estudiant els escrits del filòsof noruec Jon Elster (Oslo, 1940). Hi ha hagut relativament pocs intents de generar teories epistemològiques sobre les ciències socials, i la proposta d'Elster és completa, sintètica i divulgativa. Les fonts per elaborar la seva teoria recopilen idees dels nostres coetanis especialitzats en filosofia de la ciència i en recerca en ciències socials, però també s'empara sovint en la saviesa popular o les reflexions d'autors clàssics i moderns. A més, Elster gaudeix d'un ampli reconeixement tant en l'àmbit filosòfic com el de la Sociologia o l'Economia, principalment per la seva anàlisi del concepte de racionalitat, i per l'ús acurat de les creences, desitjos, oportunitats i emocions en la interpretació del comportament social. L'obra de l'autor és extensa (té més de trenta llibres publicats i incomputables articles) però ha concentrat les seves aproximacions epistemològiques a les ciències socials i l'anàlisi del comportament humà en dos volums principals: el primer, *Nuts and Bolts for the Social Sciences*, va publicar-se per primer cop el 1989. El segon, *Explaining Social Behaviour*, va publicar-se el 2007. La seva aposta no aspira a ser sistematitzadora, el que vol és oferir-nos cargols i rosques, alguns instruments que ens permetin aproximar-nos a la interpretació dels fenòmens socials amb claredat, rigor i prudència des d'un vessant analític, és a dir, explicitant les causes i la seva relació lògica amb els efectes. El fet de disposar de dos escrits sobre una mateixa matèria (i que el mateix autor ens mostra que estan estretament vinculats) ens obre la possibilitat de comparar-los, un exercici que pot ser interessant per aprofundir en el coneixement sobre l'autor, indagant sobre com ha evolucionat el seu pensament i quines diferències significatives presenten els textos. A més a més, les dates en què s'emmarquen els llibres, separats per gairebé dues dècades, ens obliguen a investigar

fets històrics recents que condicionen el present, i, per tant, condicionen també les formes actuals de pensament. En resum, l'exercici de comparar els dos volums sobre epistemologia de les ciències socials d'Elster ens ofereix l'oportunitat de conèixer a fons una proposta perfeccionada per revisar críticament la metodologia de les ciències socials i la teoria de l'elecció racional sense caure en l'escepticisme. Així mateix, ens permet observar el dinamisme del pensament de l'autor i aprendre sobre història recent i el seu efecte en la filosofia actual.

A més dels textos d'Elster, l'article de Guillaume Yon *Les sciences sociales face à l'irrationnel* i lectures sobre ciència social analítica, hi ha hagut algunes obres que, amb la seva descripció integral del sistema econòmic capitalista i el seu impacte en el teixit social m'han ajudat a dotar de sentit i contingut les meves reflexions. Algunes són *Cannibal Capitalism* de Nancy Fraser o *Bullshit Jobs* de David Graeber. També vull destacar l'assaig *Orientalisme i orientalisme invers* de Sadiq Jalal Al-Àzem, per aportar un coneixement bàsic sobre el pensament àrab i història recent de l'Orient Mitjà (importants per entendre millor alguns dels exemples que usa Elster) i per la seva crítica a les teories essencialistes. A més a més, he utilitzat articles econòmics de la meva recerca prèvia en Economia de la felicitat i anàlisi econòmica del voluntariat

Abans d'entrar en matèria, però, m'agradaria agrair a les persones i institucions que han fet possible aquest treball. En primer lloc, m'agradaria donar les gràcies a Josep Olesti, el meu tutor, per fer tan fàcil i àgil l'acotament del treball, per les seves propostes bibliogràfiques i per les seves aclaridores explicacions sobre el pensament modern. En general, aquest treball no hauria estat possible sense la feina de tots els treballadors de la Universitat de Girona i els recursos que posen a disposició de l'estudiantat. En especial, vull agrair l'acompanyament i tracte proper que ofereix el professorat de la Facultat de Lletres i la visió econòmica àmplia i amb sensibilitat social que es vol transmetre des de la Facultat de Ciències Econòmiques i Empresarials. He tingut la sort de comptar amb professors excel·lents d'història al llarg de la meva etapa estudiantil, i els seus apunts i recomanacions bibliogràfiques han estat crucials. A més de poder disposar del fons de les biblioteques de la universitat, que fan una tasca encomiable, també he pogut accedir a lectures ben interessants gràcies a la Biblioteca de Caldes de Malavella, la Llibreria Tau i la Llibreria Les Voltes. Per acabar, vull donar les gràcies a l'Aritz i als meus companys de la Doble Titulació en Economia i Filosofia, pel seu suport incondicional, pels debats compartits i les bones estones plegats.

INTRODUCCIÓ

Jon Elster ha disseccionat alguns dels supòsits bàsics de les ciències socials. La seva crítica més transcendent és segurament la que esgrimeix a la teoria de l'elecció racional, un postulat fonamental pel pensament econòmic hegemònic actual. Al voltant de la seva reflexió sobre els conceptes de racionalitat i irracionalitat, Elster ha bastit també una contraproposta pels estudis socials que inclou les qualitats intencionals dels agents en l'explicació de les seves decisions i actuacions. El mateix Elster ha analitzat i perfeccionat la seva obra, publicant volums en què incloïa els contraarguments presentats per col·legues i rivals acadèmics o recopilant sota un mateix títol aquelles reflexions que són interessants per respondre a una temàtica concreta.

En aquest treball ens centrarem a analitzar *Nuts and Bolts for the Social Sciences* (1989) i *Explaining Social Behaviour* (2007)⁷, els dos llibres que concentren les seves disquisicions sobre epistemologia de les ciències socials. Tot i que altres investigadors ja han analitzat i perfeccionat l'obra d'Elster, no em consta que s'hagi fet cap comparativa específica entre els dos textos esmentats, i en cas que m'hagi passat desapercebuda, crec que puc fer una contribució original gràcies als meus coneixements en Economia i la meva experiència recent en com s'està ensenyant a les facultats de ciències econòmiques. A més, aposto per aportar a l'anàlisi dels textos un context històric ampli que tingui en especial consideració els fets més rellevants en història econòmica.

Els objectius principals de les pàgines que segueixen són detectar els conceptes clau en els principis epistemològics que planteja Elster i la seva evolució en el pensament de l'autor; analitzar la idoneïtat de la proposta d'Elster i comparar-la amb els supòsits bàsics de la microeconomia ortodoxa; i en última instància presentar com la teoria d'Elster pot afectar a la investigació i l'estudi de les ciències socials.

El treball s'estructura en dues parts principals. La primera ens servirà per situar la vida i l'obra de l'autor, el context històric en què s'emmarquen els textos i aprofundir en un parell de qüestions que ens ajudaran a poder analitzar les lectures amb més precisió:

⁷ Al treball em refereixo a les obres amb el títol i any de publicació originals, però he utilitzat les últimes reimpressions en castellà de les obres, que han estat editades per Gedisa.

veurem a quines conclusions arriba Elster sobre la possibilitat de coneixement en ciències socials i extraurem alguns apunts bàsics sobre la teoria de l'elecció racional i els seus principals problemes. A la segona part analitzarem l'evolució de la teoria epistemològica per a les ciències socials d'Elster i compararem alguns dels conceptes clau amb els que s'usen per a les teories de microeconomia bàsica. A tall de conclusió, veurem si hem aconseguit aclarir alguns dels dubtes plantejats al prefaci i quines aportacions en la millora de la recerca sobre el comportament humà i les societats podem destil·lar de les contribucions d'Elster.

Espero que la lectura del treball us sembli clara, amena i enriquidora i us encengui el mateix entusiasme que m'ha portat a escriure'l.

PART I: PREPARANT EL BANC DE TREBALL

Abans d'obrir la caixa d'eines i posar-nos a treballar està bé conèixer el terreny: provar d'entendre les motivacions i influències d'Elster, com l'afecta l'entorn i el moment històric i fer alguns apunts que ens ajudaran a interpretar millor l'evolució de la seva proposta metodològica. També crec que pot ser aclaridor avançar les conclusions a les quals arriba Elster sobre la possibilitat de coneixement en ciències socials i les seves crítiques a la teoria de l'elecció racional.

Les dues obres que analitzarem en profunditat concentren les seves idees sobre teoria del coneixement en ciències socials, però per construir la seva proposta epistemològica Elster té molt present la teoria de l'elecció racional. En un inici, Elster, es va adherir a la teoria i l'utilitzava en la seva recerca, malgrat que aviat va veure la necessitat de criticar-la i ampliar-ne els límits. Les obres que analitzem les escriu un cop la rebutja definitivament i es disposa a elaborar una contraproposta d'explicació del comportament centrada en la noció de mecanismes.

VIDA I OBRA DE JON ELSTER

En aquest apartat veurem com es cultiven i es canalitzen els interessos d'Elster, des dels seus primers estudis en filosofia analítica i les tesis de Hegel, Marx i Leibniz a Noruega i França fins al seu establiment en les facultats de ciències socials dels Estats Units. Per elaborar-lo m'he basat, principalment, en els apunts que fa ell mateix a l'assaig autobiogràfic "Going to Chicago...", inclòs en el seu llibre *EGOnomics*, publicat per primer cop el 1997. L'autor hi descriu els seus anys de formació i principals inspiracions, però també aprofita per revisar la seva trajectòria amb certa perspectiva.

Jon Elster va néixer a Oslo el 1940. Des de ben petit va cultivar dos grans amors: les matemàtiques i la literatura. La seva mare era poeta i el seu pare, que havia estudiat matemàtiques, mecànica i astronomia, escrivia contes i novel·les. Créixer amb ells, diu, va suposar una exposició contínua al rigor i la claredat, i també a la creativitat i la imaginació. *Elster*, en alemany, és com es diuen les garses, uns ocells que rapinyen allò que troben. A l'autor li agrada descriure's així, com algú que recopila els petits tresors que fabriquen els altres per construir-se el seu niu. Tot i que per cada treball compta amb bibliografia específica, té molt clares les seves principals influències, que travessen tota la seva obra. Destaquen les novel·les de Jane Austen i Stendhal; el

primer volum de *El Capital* de Marx; els llibres de Paul Veyne, en especial *Le pain et le cirque*; *La democràcia a Amèrica* i les obres de Tocqueville; *Una Teoria de la Justícia* de Rawls i també *Els assajos* de Montaigne.

La implicació política del seu pare, proper al Partit Laborista Noruec, va ser vital per guiar Elster en els seus primer anys de recerca. Ell i els seus amics van transmetre a Elster una inclinació per les idees d'esquerres, i després d'haver estudiat francès, matemàtiques i filosofia a la Universitat d'Oslo va decidir aprofundir en els seus coneixements sobre Marx per descobrir bases més sòlides per a les seves conviccions socialistes intuïtives. Conscient que per entendre Marx s'ha de començar per Hegel, el 1966 es dirigeix a França per treballar amb Jean Hyppolite i els seus companys, coneguts pels seus estudis i traduccions de la *Fenomenologia*. A partir de la seva recerca, presenta a la Unviersitat d'Oslo "Prise de conscience dans la *Phénoménologie de l'Esprit* de Hegel".

El 1968 torna a emprendre un viatge a París per treballar en la seva tesi sobre Marx. Tot i que en un inici va plantejar-se proposar la supervisió de la seva tesi a Louis Althusser, que aleshores era un dels marxistes més famosos a escala mundial, el va haver de descartar perquè Althusser no estava doctorat. Els contactes que havia fet durant la seva primera estada a França li van recomanar que parlés amb Raymond Aron, que va accedir a fer-li de mentor. L'estudi de Marx el va empènyer a aprendre sobre teoria de jocs i història econòmica, convençut que perquè la teoria marxista fos viable necessitava una teoria de l'elecció que defugís de la rigidesa de l'estructuralisme.

El 1971 va acabar la seva tesi i la va defensar el 1972. Entre els anys 1971 i 1973 va comptar amb una beca de perfeccionament a Oslo i durant els anys 1973 i 1974 torna a França per ensenyar sociologia a la Universitat de París 8 i aprofita per treballar en el seu assaig *Leibniz et la formation de l'esprit capitaliste*, que publica el 1975. Elster no se sent massa orgullós d'aquest treball, com tampoc d'alguns assajos d'aquella etapa. Diu que estan massa influïts pel "xarlatanisme francès". Malgrat això, els seus coneixements sobre la filosofia de Leibniz li serveixen per inspirar algunes tesis posteriors sobre historiografia i racionalitat.

El 1975 torna a la Universitat d'Oslo com a professor adjunt. En aquell moment el seu departament de filosofia tenia una forta inclinació maoista, que si bé Elster no compartia, tampoc va saber contrarestar amb fermesa. Els seus familiars i col·legues el

van mantenir apartat de la fascinació per la Revolució Cultural Xinesa que compartien altres acadèmics noruecs i francesos. Uns anys més tard, comença a contactar i a reunir-se amb alguns autors que s'agrupen sota la teoria del marxisme analític, entre ells G.A. Cohen i John Roemer. En els seus debats, rebutgen l'especulació i l'obscurantisme dels corrents marxistes de l'època, es mostren escèptics davant les explicacions funcionals de les teories marxianes sobre l'Estat i l'economia i intenten conjugar les explicacions mitjançant mètodes analítics amb les conclusions normatives de Marx. Troben essencial la crítica que fa Marx a l'alienació capitalista, i valoren la seva aposta per *l'autorealització amb els altres* com a base per a construir unes comunitats més justes i amables.

Elster destaca quatre llibres escrits a finals dels setanta i principis dels vuitanta, durant la seva estada a Oslo, i que assenten alguns dels fonaments per a la seva obra posterior. El 1978 publica *Logic and society: Contradictions and possible worlds* una primera aproximació a l'ús de la lògica modal aplicada en història, política i ciències socials. El 1979 publica *Ulysses and the Sirens: Studies in rationality and irrationality*, on reflexiona sobre com les decisions racionals, a diferència d'altres mecanismes d'optimització com la selecció natural o el reforç, són capaces d'assolir maximitzacions globals i no només locals, és a dir, es contempla la possibilitat d'assumir sacrificis transitoris per obtenir millors resultats a llarg termini. Al mateix volum, admetent l'existència de conductes irracionals, Elster descriu la capacitat dels agents racionals de recórrer a la "racionalitat imperfecta", que és comprometre's prèviament, coartant les possibilitats d'elecció posteriors, per poder abordar de forma deliberada una tendència que preveuen com a irracional. Això és, per exemple, el que fa Ulisses a l'Odissea quan es lliga al pal del vaixell per no sucumbir als encants de les sirenes. Elster recuperarà aquesta noció en els seus treballs sobre addiccions i processos constituents. Seguint amb les seves investigacions sobre racionalitat, el 1983 publica *Sour grapes: Studies in the subversion of rationality*. Els dos temes centrals de l'assaig són, d'una banda, els "estats que són essencialment subproductes" i que no es poden generar intencionadament encara que puguin sorgir com a subproductes d'una acció empresa amb altres objectius (per exemple, l'oblit o l'espontaneïtat); d'altra banda, també s'hi tracten les estructures de preferències i en particular les preferències adaptatives (i contra-adaptatives), una concepció que inverteix la definició de les preferències segons la teoria econòmica estàndard: les preferències dels agents no

venen predeterminades pels seus gustos, sinó que depenen de les opcions disponibles pels individus. Aquests fenòmens, sosté Elster, tenen conseqüències per la filosofia de l'explicació, la psicologia moral i les teories de justícia distributiva. Al quart llibre, *Explaining Technical Change: A Case Study in the Philosophy of Science*, publicat el 1983, hi distingeix tres formes d'explicació científica per a les ciències socials (causal, intencional i funcional) i exposa algunes teories sobre el canvi tecnològic. En aquest mateix volum es reafirma en el principi de l'individualisme metodològic per a fonamentar qualsevol explicació social, en tant que l'explicació dels processos de decisió individuals és bàsica per poder entendre la interacció social.

També durant els anys setanta va començar a fer els primers passos que el portarien a assentar-se a les universitats dels Estats Units. Va ser convidat en algunes ocasions a Berkeley i Stanford, però no es va acabar de sentir acollit en els ambients acadèmics de la costa oest, molt centrats en l'acumulació de prestigi. A més, el seu àmbit d'interès va anar evolucionant de la filosofia de les ciències socials a la ciència social en si. A partir de la primavera de 1979 el Departament de Ciències Polítiques de la Universitat de Chicago va sol·licitar-li que participés com a professor convidat en diverses ocasions, i va ser el lloc en què es va sentir més còmode. El 1984 va acceptar dirigir una càtedra a la mateixa institució i ser el Cap de Recerca de l'Institute for Social Research d'Oslo. Tot i la cruesa, la competència ferotge i la necessitat incessant de publicar del sistema universitari estatunidenc, Elster prefereix els vicis de l'acadèmia nord-americana a les modes intel·lectualistes i obscurantistes franceses.

A finals dels vuitanta i a principis dels noranta Elster rebutja definitivament la teoria de l'elecció racional i perfecciona les seves crítiques i aportacions per ampliar el concepte de racionalitat i poder concebre la irracionalitat. Hi ha dos elements vitals que afegeix a la seva proposta gràcies a la seva recerca sobre litigis per la custòdia de menors i sobre convenis laborals i acció sindical. Una és la importància d'optimitzar, no només la decisió, sinó també el temps i els recursos que es destinen a prendre-la; l'altra és la importància de les normes socials per la definició de la conducta, i que permet explicar algunes accions que es considerarien irracionals.

Durant els anys noranta, Elster pot comprovar empíricament els efectes de les seves teories. Les conclusions de la seva participació en projectes de justícia local o d'assignació de recursos sanitaris queden recollides als monogràfics *Local justice*

(1992) i *The ethics of medical choice* (1992). També se li encarrega una anàlisi de l'elaboració de les constitucions del segle XVIII. A més d'entendre les constitucions com una restricció autoimposada, que en aquest cas també serveix per restringir les accions dels altres, Elster argumenta que moltes de les reclamacions que es professen com aparentment imparcials estan basades en interessos propis. Per les seves contribucions teòriques, se'l va contactar durant els processos de redacció de les constitucions dels nous estats d'Europa de l'Est. Els seus aprenentatges sobre la creació de nous sistemes polítics durant la caiguda del comunisme i el com va canviar la seva concepció sobre les constitucions com a precompromisos es descriuen a *Ulysses unbound: Studies in Rationality, Precommitment, and Constraints* (2000).

Des de 1995 és professor a la Universitat de Colúmbia i ha rebut reconeixements i premis d'universitats d'arreu del món.

CONTEXT HISTÒRIC

En aquest apartat ens interessa explicar la nostra època, què ha viscut Elster i què estem vivint nosaltres. Em basaré en la cronologia establerta per Comín (2011), que marca el 1973 com l'inici "del retorn de la globalització i de les crisis econòmiques", uns anys marcats per la inestabilitat econòmica, els conflictes internacionals i l'augment de les desigualtats. Trobo central explicar els canvis en la política econòmica que es van donar a partir dels setanta i el seu contrast amb les mesures que s'havien aplicat després de la Segona Guerra Mundial, en tant que estan estrictament vinculats a un canvi de paradigma en el pensament econòmic.

Els anys entre 1945 i 1973 es consideren els anys daurats del capitalisme (i del comunisme). Al bloc occidental es van succeir tres dècades de "liberalisme embridat" que va buscar un cert equilibri entre classes i on l'Estat va intervenir fortament en l'economia. Es van crear una cartera de serveis socials i es van protegir els treballadors per protegir la demanda. L'economia era productiva i les condicions de vida de la majoria de la població occidental van millorar exponencialment. No es podia retreure al capitalisme que generés unes condicions materials indignes, insalubres i desfavorables per la classe treballadora, tal com havia passat durant la revolució industrial, per això durant aquestes dècades el pensament marxista i progressista es va centrar, sobretot, en la crítica antropològica del capitalisme. Les diverses protestes

sorgides als anys seixanta i setanta (Maig del 68, manifestacions contra la Guerra del Vietnam, moviments antiautoritaristes en els països satèl·lit soviètics, processos de descolonització a l'Àfrica i l'Àsia, etc.) i la Revolució Cultural iniciada per Mao a la Xina van impactar a les universitats americanes i europees. Els anys posteriors a la Segona Guerra Mundial també estan fortament marcats per la Guerra Freda, amb dos blocs ben diferenciats: el bloc occidental, liderat pels Estats Units, i el bloc comunista, liderat per la Unió Soviètica. En aquesta guerra, tot i que la carrera armamentística i el domini de territoris estratègics hi té un paper crucial, la batalla es lliura també al terreny de l'opinió pública, a través de la propaganda i la lluita per la legitimitat política. També durant els anys seixanta i setanta les revolucions i reformes empreses per partits socialistes d'alguns països de l'Amèrica Llatina, són derrocades o sabotejades amb el suport dels Estats Units i al seu lloc s'hi col·loquen governs afins que duen a la pràctica les teories dels economistes neoliberalers, alguns d'ells formats per Milton Friedman a Chicago.

El 1971 es desfan els Acords de Bretton Woods, que fins llavors havien estabilitzat les divises, i això va fer que es perdés el control dels capitals i el sistema financer internacional col·lapsés. A més, la Guerra Araboisraeliana va provocar l'augment sobtat del preu del barril de petroli, que s'havia mantingut força estable des de 1950. El petroli era un *input* bàsic i estratègic que havia garantit el creixement de les economies occidentals des de 1947. El seu encariment sobtat va provocar un xoc a les economies dels països importadors, generant dèficit i reduint la producció. L'any 1973 es desencadena una crisi econòmica, coneguda com la Primera Crisi del Petroli, marcada per la inflació, l'estancament del creixement econòmic i l'augment de l'atur. El 1979 es repeteix una crisi de característiques semblants a causa de la Revolució Iraniana i la seva guerra amb l'Iraq. Les polítiques keynesianes, que fins llavors s'havien mostrat efectives en el control de les crisis, no van poder apaivagar les recessions. En aquell moment, es comença a plantejar un canvi en l'orientació de les polítiques, basades en les teories dels mercats eficients i les expectatives racionals, i apostant per la mínima intervenció de l'estat, la liberalització de l'economia i en polítiques enfocades en l'oferta. La doctrina econòmica que s'havia provat en països com Xile o Nicaragua, ara es comença a aplicar a occident. Val la pena notar que Jon Elster va començar la seva recerca en ciències socials en el mateix moment i espai geogràfic en què proliferaven les teories neoliberalers. També que esgrimeix les seves primeres crítiques a la teoria de

l'elecció racional quan s'estaven començant a aplicar polítiques econòmiques que s'hi basaven.

L'Orient Mitjà ha viscut en les últimes dècades una època de conflicte constant, sovint motivat per les potències occidentals, i un creixement de l'islamisme gihadista. El 2001, amb l'atemptat contra el World Trade Center, es reforcen les mesures de seguretat internacionals, però han continuat produint-se accions terroristes gihadistes en territori occidental.

Marquem el període entre 1978 i 1980 com uns anys clau en què va començar a dur-se a la pràctica el gir neoliberal, que va venir de la mà de Margaret Thatcher a la Gran Bretanya, Ronald Reagan i Paul Volcker als EUA i Deng Xiaoping a la Xina. Ells inicien el període que actualment entenem per Segona Globalització, sostinguda per la millora de les TIC, la reducció dels costos de transport i l'auge i la desregulació del sistema financer. La globalització va comportar la deslocalització de la producció a països en vies de desenvolupament i el creixement del sector industrial als països del sud global. L'ascens al poder de Reagan i Thatcher no va comportar només un canvi en les polítiques econòmiques, sinó també un canvi de relat i una resignificació de conceptes com el de llibertat o dignitat. El seu discurs no va calar només en liberals i conservadors, sinó també en el corrent socialdemòcrata. L'eslògan *There Is No Alternative* i l'estratègia de Thatcher per desmobilitzar els sindicats va aconseguir que fins i tot quan l'esquerra estava a govern al Regne Unit continués aplicant les mateixes receptes econòmiques, i aquesta tendència es va repetir arreu amb les intervencions del Banc Mundial i el Fons Monetari Internacional.

La Unió Soviètica, que fins llavors havia servit com a mostra de la possibilitat d'una alternativa socialista estava cada cop més debilitada: amb líders envellits, incapacitat per fer front a les protestes internes, falta de recursos i amb una economia estancada i poc productiva, l'URSS es va dissoldre definitivament el 1991. A partir de 1989 els països de l'Europa Oriental van dur a terme el seu propi procés constituent i van introduir-se al sistema de mercat a marxes forçades. Als territoris de l'antiga Iugoslàvia van esclatar-hi diversos conflictes armats, alguns d'ells molt cruentos, que van comportar la creació de nous estats i el desplaçament de refugiats.

Mentrestant, als anys noranta l'Europa Occidental es trobava en mig d'un procés d'integració: les dictadures de Portugal i Espanya van acabar en processos de transició

cap a la democràcia i la Comunitat Econòmica Europea, que s'havia constituït per generar un clima de cooperació econòmica entre els països enfrontats durant la Segona Guerra Mundial, va rebre noves incorporacions i va reconvertir-se en una unió política i monetària amb la creació de la Unió Europea i l'euro. Els nous acords van quedar definits al Tractat de Maastricht de 1992. A partir de l'any 2004 comencen a integrar-s'hi alguns països de l'antiga Unió Soviètica.

Després d'unes dècades de relativa estabilitat, a partir dels anys setanta es va començar a forjar un nou ordre internacional, on destaquen l'hegemonia del model capitalista, la creació de nous estats i aliances comercials que han generat un món multipolar i el creixement dels conflictes armats. L'extensió d'Internet no només ha revolucionat les operacions comercials internacionals, sinó també la recerca acadèmica i la vida quotidiana. Podria semblar que les crisis del 2008 i de la covid-19 han posat en dubte el relat neoliberal, com s'ha pogut corroborar en les mobilitzacions progressistes d'arreu del món de la darrera dècada, l'auge dels moviments ecologistes i feministes i un cert retorn dels estats cap a les polítiques expansives. Els últims anys, però, també han proliferat els discursos individualistes, populistes, i d'extrema dreta.

LA TEORIA DE L'ELECCIÓ RACIONAL I ELS SEUS PROBLEMES

Aquí avancem la descripció de la teoria de l'elecció racional i la crítica que hi fa Elster als capítols 3 i 4 de *Nuts and Bolts for the Social Sciences* i als capítols 11, 12 i 13 d'*Explaining Social Behaviour* amb la intenció de destacar la seva importància dins la teoria d'Elster i també com a supòsit bàsic de ciències socials com l'Economia. Veurem com contrasten les nocions fonamentals que presenta Elster amb els supòsits bàsics de la microeconomia estàndard. Per aquesta empresa, farem servir de referència el manual *Principles of Microeconomics* (2002)⁸ de Joseph E. Stiglitz⁹.

La teoria de l'elecció racional se sustenta sobre els supòsits que els individus racionals actuen per satisfer el seu interès propi, que sospesen els costos i beneficis per a cada decisió, i escullen l'opció que els permet assolir els seus objectius amb el menor cost o

⁸ Referencio el títol i la data de la seva tercera edició original, en anglès. Pel treball he fet servir l'edició traduïda al castellà publicada el 2004 per Ariel.

⁹ L'elecció del manual de microeconomia de Joseph E. Stiglitz, Premi Nobel d'Economia, es deu, en part, a la seva selecció pel Premi Internacional Catalunya 2023. Segons el jurat dels premis: "El Jurat ha concedit el guardó a Joseph E. Stiglitz per haver articulat una visió econòmica que l'ha convertit en un referent global en la defensa d'un model econòmic més ètic, centrat en el sud global, la lluita contra la desigualtat i la sostenibilitat".

el màxim benefici possible. Els objectius que es proposi o els desitjos que mostri cada individu són irrellevants, en Economia no es fan judicis de valor sobre les preferències, sempre que el conjunt compleixi amb les condicions de coherència i consistència, i l'agent tingui una comprensió raonable sobre com assolir el seu objectiu (Stiglitz, 2004).

Els microeconomistes han desenvolupat mètodes matemàtics per poder analitzar la presa de decisions racionals de producció i consum mitjançant càlculs d'optimització de funcions. Per poder efectuar el model, les preferències dels agents han de ser completes i transitives. Això vol dir, per exemple, que donat un conjunt d'opcions A, B i C s'ha de poder indicar per cada parella d'opcions quina és la preferida, o bé que ens són indiferents entre elles; i que si es prefereix A a B i B a C, aleshores s'ha de preferir A a C. A més, per poder representar les preferències en una funció, s'atorguen valors numèrics a la utilitat que reporta cada opció. Per poder efectuar càlculs d'optimització, s'espera que les funcions d'utilitat siguin contínues (encara que no sempre es pot complir aquesta condició). També existeixen propostes per modelitzar l'aversion al risc dels agents i la pèrdua d'utilitat causada pel descompte temporal.

Per entendre millor què és la racionalitat, Elster apunta que l'elecció racional és instrumental perquè es guia per les expectatives en els resultats. També destaca que perquè una acció sigui racional ha de buscar el millor mitjà per adaptar-se a les circumstàncies basant-se en les proves disponibles, i ha d'optimitzar el cost-benefici entre prendre una decisió precipitada o demorar-se en la investigació. En casos en què tardar a actuar pot tenir costos irreversibles, és millor decidir-se amb la informació disponible; si no hi ha motiu suficient d'urgència, podem dilatar la cerca de proves. En decisions estratègiques, en què el resultat depèn de l'acció d'un altre agent racional, l'individu pot intentar preveure quina opció escollirà l'altre suposant que elegirà la que satisfaci millor els seus objectius, i actuar en conseqüència.

Segons Elster, convé notar que:

- (1) Encara que la pràctica d'alguns teòrics de l'elecció racional pot induir a la confusió, convé no assimilar racionalitat amb egoisme. Tampoc és necessari suposar que les preferències es mantindran estables.

- (2) Les decisions racionals permeten superar els òptims locals i obtenir òptims globals. Un agent racional pot estar disposat a renunciar a part del seu benestar present si creu que li permetrà assolir un millor estat en el futur.
- (3) No tota acció instrumental és racional. Hi ha mecanismes adaptatius, com la por, que es fonamenten en les conseqüències esperades i poden donar resultats semblants a una decisió racional, però el procés cognitiu és diferent.
- (4) És possible que s'efectuï una decisió racional fonamentada en creences equivocades, i que, per tant, no s'assoleixi l'òptim. L'error no té per què ser irracional, pot donar-se per falta d'informació.
- (5) Són racionals les creences formades mitjançant procediments que hem corroborat que tenen més probabilitat de generar creences vertaderes, però la formació de les creences i els desitjos no sempre segueix un procés racional.
- (6) Racionalment, es pot mantenir una creença equivocada si la investigació per desmentir-la genera uns costos esperats massa elevats.

La teoria de l'elecció racional presenta dues limitacions importants per a l'explicació del comportament i per a oferir orientacions per a l'acció: la primera és la indeterminació, la segona és el comportament irracional.

Podem trobar-nos davant una parella d'opcions sense saber quina preferim, no per una qüestió d'indiferència, sinó per una qüestió incommensurabilitat. Davant decisions complexes en què intervenen molts criteris diferents, és molt probable que es generin preferències incompletes. Un altre problema d'indeterminació és que no sempre és clar (de fet, sovint no és clar) en quin moment hem de deixar de deliberar per començar a actuar. En situacions desconegudes, es genera un estat d'incertesa que dificulta l'elecció òptima, i ens hem d'adaptar a escollir entre un interval de decisions bones. Elster diu que segurament molts defensors de la teoria de l'elecció racional no es conformarien a ampliar la teoria perquè pogués contemplar intervals de decisions raonables, ja que el que els atrau és precisament la seva capacitat de generar prediccions úniques.

Fora del paper, els humans prenem decisions inexplicables segons la teoria de l'elecció racional, però els comportaments irracionals no són necessàriament intel·ligibles. Hi ha un ampli repertori d'explicacions alternatives a la racionalitat. Algunes són les emocions, els biaixos cognitius o les normes socials.

ÉS POSSIBLE LA CIÈNCIA SOCIAL?

Com a conclusió d'*Explaining Social Behaviour*, Elster es pregunta per la possibilitat de la ciència social. Atenent que és una de les preguntes principals d'aquest treball, però que no estic oferint una resposta pròpia, i que el procés deductiu que utilitza Elster per respondre-la ens dona bones pistes sobre com articula el seu pensament i les seves propostes conceptuals principals, he trobat adient incloure aquest apartat prèviament a l'anàlisi completa dels llibres que ens ocupen.

El primer que hem de respondre és "Què entenem per ciència?" i per fer-ho Elster es dota de quatre criteris que aspiren a descriure de forma aproximada l'estatus de les ciències naturals contemporànies, tot i que cap disciplina compleix exactament tots els criteris (el primer és el més controvertit i el quart pot presentar algunes excepcions, sobretot en biologia).

- (1) Entre qui la practica, hi ha un acord general sobre què és vertader, què és fals, què és conjectural i què es desconeix dins el seu camp d'estudi.
- (2) Hi ha un procés d'avenç acumulatiu. Quan una teoria explicativa es descarta, es descarta per sempre.
- (3) Els principals termes i teories es poden expressar de forma prou clara i explícita perquè les entengui una persona disposada a invertir-hi temps i esforç.
- (4) Els "clàssics" de la disciplina són llegits principalment pels historiadors de la ciència.

El segon pas que fa Elster és fer una divisió entre *ciència social tova*, *ciència social qualitativa* i *ciència social quantitativa* i comprovar si cada categoria compleix els criteris.

Ciència social tova: Elster hi inclou el postmodernisme, la psicoanàlisi, la teoria postcolonial, les teories dels subalterns o el deconstructivisme, que segons l'autor tenen més similituds amb la crítica literària o la literatura que amb la ciència. Segons Elster, no compleixen satisfactòriament cap dels criteris.

Ciència social qualitativa: S'hi inclouen la història, els estudis de cas i les explicacions *explícites* sobre les generalitzacions d'estudis anteriors. Elster és un ferm defensor de l'estudi històric i l'anàlisi qualitativa ha estat present al llarg del llibre. El que proporciona vàlua als estudis d'aquesta mena és la capacitat dels seus autors per

combinar l'enteniment de qüestions fàctiques amb generalitzacions potencials i els potencials contraexemples que les refuten. Amb habilitat, es poden detectar detalls reveladors i anomalies sòlides. Pel que fa al compliment dels criteris, el primer generalment s'incompleix; el segon és difícil de complir en història, però altres disciplines sí que el satisfan; el tercer, segons Elster, es compleix, sobretot des del gir analític de la ciència social; el quart no es compleix, però segons Elster, és important visitar els clàssics sense haver de sostenir forçosament les seves teories.

Ciència social quantitativa: Estan conformades per tres camps interrelacionats entre si: mesurament, anàlisi de dades i modelització. El mesurament d'alguns fenòmens és sovint complicat, i l'anàlisi de dades pot comportar alguns perills com l'explotació de dades, l'ajustament de corbes, l'arbitrarietat en la mesura de les variables, el problema en la distinció entre correlació i causació i la dificultat per identificar la direcció de la causació. La modelització és una deducció que parteix d'uns supòsits i aspira a generar unes prediccions. En ciències socials, la modelització basada en l'elecció racional és la més freqüent (tot i que no l'única). Els impulsors d'aquests models no sempre arriben a conclusions vertaderes, i segons Elster alguns supòsits en què es basen els professionals de la teoria de l'elecció racional s'allunyen tant de la realitat que no és clar el seu compromís amb el món. Ell ho anomena *obscurantisme dur*. La recerca macroeconòmica entra en dificultats semblants, i els giris en les polítiques econòmiques manifesten un cert desacord. Sobre el compliment dels criteris, Elster és molt taxatiu: el primer no se satisfà, el segon tampoc i el tercer i el quart són fàcils de complir, i potser en aquest cas se satisfan en excés.

Sobre la qüestió de si és possible la ciència social, veiem que en l'actualitat hi ha moltes dificultats per superar. Mentre que alguns tenen la ferma intuïció que existeix una regularitat subjacent en el comportament humà i que descobrir-la permetrà les ciències socials equiparar-se a les ciències naturals, Elster, i alguns altres, ens sentim aclaparats per la complexitat i inestabilitat del comportament humà. Encara que alguns avenços en les neurociències potser poden fonamentar algunes teories psicològiques, alguns aspectes, com la formació de creences proposicionals i la interacció entre creences i motivacions encara estan lluny de poder-se acollir a explicacions neurofisiològiques. A més, hi ha dues dificultats importants a superar que compliquen l'explicació en ciències socials en un sentit fort: la indeterminació de l'acció

tot i poder identificar unes preferències i creences donades; i el nostre minso coneixement sobre els mecanismes de formació de preferències.

Aprecio infinitament la crítica d'Elster a la ciència social quantitativa, per posar paraules a allò que pressentia. Alhora, la categorització i els criteris que proposa ajuden a poder plantejar la qüestió de forma clara. Les seves inclinacions a pensar que la ciència social no podrà equiparar-se a les ciències naturals no em semblen pessimistes ni escèptiques, més aviat crec que són alliberadores i que va acompanyades d'una proposta factible, que és l'explicació mitjançant mecanismes. Potser algunes preguntes no es podran respondre mai amb certesa, i què? Potser podem adreçar-nos, també, als relats que ens ofereixen les arts i les humanitats, sense haver de pretendre que siguin incontestables. Potser és preferible que el comportament humà sigui imprevisible, i que puguem defugir de models i categories essencialistes.

PART II: AFINANT LES EINES

A la part II analitzarem i compararem les lectures *Nuts and Bolts for the Social Sciences* (1989) i *Explaining Social Behaviour* (2007) per veure com Elster ha ampliat i perfeccionat la seva teoria. Tot i que he intentat fer una síntesi fidel, he hagut d'obviar molts exemples aclaridors i apartats interessants per tal de poder acotar-me a les qüestions que considero fonamentals pel treball.

CONSIDERACIONS GENERALS

Explaining Social Behaviour (ESB) és una revisió de *Nuts and Bolts for the Social Sciences* (NB) que ha acabat adquirint una entitat pròpia. Els dos volums presenten algunes diferències estructurals, la més evident és l'extensió. De les 176 pàgines d'explicació i bibliografia de NB, ESB passa a tenir-ne 499. L'ampliació del contingut es constata amb l'ampliació del nombre de parts i capítols. Mentre que NB té 16 capítols estructurats en tres parts ("Introducció", "Acció humana" i "Interacció"), ESB té fins a 26 capítols dividits en cinc parts:

- (1) "Explicació i mecanismes" desenvolupa i introdueix alguns canvis significatius als conceptes de la introducció de NB.
- (2) "La ment" recopila alguns dels conceptes desenvolupats a "Acció humana", aquells que tenen a veure amb la formació de creences, les motivacions i les emocions.
- (3) "Acció" manté el capítol sobre desitjos i oportunitats sense canvis substancials i conté el desenvolupament de la crítica a la teoria de l'elecció racional, que a NB es trobava a la segona part.
- (4) "Lliçons de les ciències naturals" és una part completament nova on es descriuen com els descobriments en ciències naturals poden fer aportacions interessants en ciència social, així com apunts metodològics interessants.
- (5) "Interacció" a l'última part, es mantenen i s'amplien sis consideracions generals, encara que es canvien els títols dels capítols. Són les conseqüències inintencionades; l'equilibri social; les normes socials; l'acció col·lectiva; la presa de decisions col·lectiva; i les organitzacions i institucions.

En el segon volum, Elster augmenta la complexitat i la precisió de la seva proposta metodològica. Recordem que entre la redacció d'un llibre i l'altre, Elster ha pogut

corroborar o descartar empíricament alguns dels seus supòsits sobre la irracionalitat i la presa de decisions col·lectives.

Els dos textos també presenten diferències en l'enfocament: Mentre que NB vol servir per exposar els mecanismes bàsics de les ciències socials i es manté en el terreny de la filosofia de les ciències socials, ESB vol anar un pas més enllà i servir també per intentar, tal com diu el seu títol, explicar el comportament social. És a dir, *entra* al camp de la ciència social.

EXPLICACIÓ I MECANISMES

La tasca més important de les ciències socials és explicar els fenòmens socials i les seves causes. En ciència social, a vegades, no expliquem un fenomen en si mateix, sinó que l'expliquem en relació amb altres fenòmens o amb la seva evolució temporal. Els conceptes d'*explicació* i *causalitat* encara són motiu de controvèrsia en filosofia de la ciència, però sí que hi ha un cert consens sobre que l'explicació científica s'ha de basar en una operació lògica per la qual els efectes es poden deduir de les seves causes. En ciències naturals, per tal d'evidenciar el vincle lògic entre causa i efecte, sovint es recorre a les lleis generals¹⁰. En ciència social no disposem de regularitats prou evidents per poder formular lleis generals, ens hem de conformar amb algunes lleis més dèbils que, si bé poden funcionar per una majoria de casos, tenen contraexemples flagrants. Sense renunciar a l'explicació deductiva i reduccionista, la proposta d'Elster per a les ciències socials es basa en l'explicació mitjançant *mecanismes* i partint de l'individualisme metodològic, entenent que les accions humanes són els fets més elementals dels fenòmens socials. Un mecanisme és *un patró causal d'aparició freqüent i fàcil de reconèixer que es posa en funcionament en condicions generalment desconegudes o amb conseqüències indeterminades*.

Tot i mantenir un marc comú, alguns dels elements bàsics canvien substancialment entre NB i ESB. Al primer, hi ha una distinció (potser massa difusa) entre fets i esdeveniments, entenent *fets* com un estat de coses i *esdeveniments* com events particular. Els fets expliquen els esdeveniments, però un seguit d'esdeveniments poden generar un nou estat de coses. Segurament per fer una proposta més clara, a ESB

¹⁰ Aquesta opció, proposada per Carl Hempel, no està exempta de problemes, però la discussió és prou complexa i ens faria desviar dels nostres propòsits.

Elster simplement es refereix a les causes dels esdeveniments com *esdeveniments anteriors*. La definició de mecanisme també esdevé més clara i evident en ESB.

Per Elster, és fonamental distingir els enunciats d'explicació causal d'altres set tipus d'enunciat (A NB enumera només els cinc primers):

- (1) Enunciats causals vertaders (cal explicar per què la causa provoca l'efecte)
- (2) Enunciats de correlació
- (3) Enunciats sobre les condicions necessàries
- (4) Relats
- (5) Prediccions
- (6) Explicacions estadístiques
- (7) Preguntes sobre el per què

La interacció entre causes també pot dificultar l'estudi, perquè dificulta aïllar les cadenes causals simples.

A ESB afegeix un breu capítol sobre la interpretació. Elster defineix la interpretació com una forma d'explicació que té com objecte l'acció humana i els seus resultats. Volem intentar explicar per què algú decideix emprendre una acció determinada i situar com a causes les seves creences i un mitjà de raonament, un mecanisme. La teoria de l'elecció racional dona pautes per explicar les accions racionals (que han resultat òptimes per l'agent), però això no vol dir que les accions irracionals siguin intel·ligibles, i al llarg dels llibres Elster dona un bon grapat d'eines per interpretar els comportaments irracionals. També cal considerar que hi ha un problema greu a l'hora de situar creences com a causes de l'acció, i és que no es pot corroborar del cert quines creences té l'agent: podem fiar-nos del que manifesta explícitament, però pot tenir motius per mantenir informació oculta. Per fer front a això podem buscar altres mètodes, com la interpretació del llenguatge no verbal o la cerca de motivacions objectives que ens ajudin a confirmar si el que diu l'agent coincideix amb el que creu, però poden ser ineficaços.

LA MENT

La teoria d'Elster, així com la teoria de l'elecció racional, expliquen les accions de l'agent segons les seves decisions, delimitades per unes restriccions i definides per les seves preferències. Per entendre l'acció, cal entendre com l'individu raona i quina

mena de creences el condueixen a l'acció (motivacions). Podem aproximar-nos a les motivacions des d'enfocaments diversos, Elster analitza des de pulsions visceral a càlculs racionals; també tricotomies entre allò que ens interessa, els nostres impulsos passionals i el nostre sentit de raó i justícia; les tensions entre els tres sistemes del jo que plantejava Freud; i el càlcul cost-benefici. Una motivació es pot entendre com la voluntat de generar una situació determinada, però convé notar que hi ha certs estats que no es poden provocar intencionadament, sinó que són essencialment subproductes d'una acció empresa per altres objectius.

Entre els tipus de motivació, habitualment distingim entre motivacions egoistes i altruistes. Les *motivacions* altruistes són les que volen generar més benestar per un tercer a costa del benestar propi, i els *actes* altruistes aquells que troben en una motivació altruista una *raó suficient*. Podem dur a terme actes que beneficiïn a tercers a costa del nostre propi benestar, però que la motivació no sigui altruista, les motivacions altruistes no són *necessàries* per explicar accions que beneficiïn a tercers, podem partir d'altres supòsits com la por a la venjança de l'altre, l'esperança de reciprocitat o normes morals, socials i quasimorals. A NB Elster s'atreveix a asseverar que les institucions han de promoure actes que beneficiïn a tercers, estiguin motivats per raons altruistes o no; a ESB es concentra a donar possibles explicacions als actes que semblen altruistes, sense reivindicar cap proposta normativa. En general, a EBS s'absté de fer valoracions que vagin més enllà de la crítica epistemològica. Tot i que el seu silenci normatiu segurament es deu a la voluntat de mantenir-se dins l'àmbit que ha acotat pel llibre, puc aportar una raó per la qual voler provocar accions altruistes intencionadament des de les institucions pot ser contraproductiu. Si, a més de l'eficàcia instrumental que puguin tenir per mantenir una societat més cohesionada, apreciem els actes altruistes per la seva motivació genuïna, l'ús d'incentius pot reduir les motivacions intrínseques dels agents (Kasser, 2022).

Hi ha un conjunt especial de motivacions, les emocions, que poden ser enteses, en última instància, com estats mentals produïts per les creences sobre el món i les manifestacions de les nostres necessitats. Malgrat ser un tema poc estudiat metòdicament, s'ha debatut prou sobre la potència cognitiva de les emocions, i no gaire sobre la seva força motivadora. Tampoc hi ha un conveni clar sobre quines són les condicions necessàries i suficients per considerar que un estat mental és una emoció, i tot i que comparteixen certs elements comuns hi ha força diversitat en

característiques, objectes cap on es dirigeixen i sensacions. Hi ha emocions que tenen una vida curta, i una gran intensitat (com la ira); d'altres poden allargar-se durant anys (com el ressentiment). Moltes emocions apareixen quan interactuem amb els altres, i per això mantenen un vincle estret amb les normes socials. En les emocions intenses, el sentiment d'urgència és molt elevat, i en general ens encaminen cap a l'acció. Les emocions també mantenen un vincle estret amb la felicitat (o la desgràcia). Són les responsables que la vida valgui la pena ser viscuda, donen sentit i direcció a la nostra existència, però a vegades també ens guien en el sentit contrari del que voldríem, quan ens impulsen a actuar de forma irreflexiva o enterboleixen la nostra percepció del món.

Un últim punt a tenir en compte és que quan prenem decisions, ens solem preocupar també per les conseqüències que les nostres accions tindran en les nostres oportunitats futures, però els humans demostrarem conductes *miops*, com diu Elster, que ens impedeixen fer bones previsions. La cerca de benestar immediat ens pot fer defugir d'una millora substancial del benestar futura.

ACCIÓ

Per entendre els processos que condueixen a l'acció podem plantejar supòsits diversos, un és la teoria de l'elecció racional, que ja hem exposat i criticat amb anterioritat, però Elster ofereix també uns altres aspectes a considerar. Elster manté el seu interès per la racionalitat en l'explicació de les accions, no perquè els humans siguin tendencialment racionals (de fet, creu que la major part del comportament és irracional), sinó perquè té la intuïció que volem ser racionals, i per això confeccionem estratègies que evitin o corregeixin els nostres impulsos irracionals.

La presa de decisions dels agents està condicionada per les seves creences, desitjos i oportunitats¹¹. Una manera d'entendre la presa de decisions pot ser imaginar-la com dues operacions successives de filtratge: el primer és el de les restriccions físiques, econòmiques, legals, etc. que ha d'afrontar l'agent i que configura el seu conjunt d'oportunitat; el segon és l'elecció de l'opció que promet satisfer millor els desitjos (o preferències) de l'agent. A vegades, el primer filtre no deixa marge de decisió pel

¹¹ Cal notar que les oportunitats són objectives, però el que defineix l'acció són les *creences* sobre les seves oportunitats que té l'agent. Per simplificar aquesta explicació, Elster assumirà que les creences sobre les oportunitats de l'agent són encertades.

segon, però això no ens ha de conduir a pensar que totes les decisions es poden explicar només a partir de les oportunitats. Sí que són certes dues anotacions sobre les oportunitats: que són més fàcils d'observar que els desitjos; i que són més fàcils d'alterar per condicionar el comportament. Elster assaja i posa exemples de diverses possibilitats d'interacció entre oportunitats i desitjos, i com això pot condicionar l'acció. A més, oportunitats i desitjos es poden influir mútuament. En el cas de les preferències adaptatives, podem deixar de voler allò que creiem que no podrem aconseguir. En el cas de desitjar estats que són en essència subproductes, voler-los pot restringir la nostra capacitat per aconseguir-los.

No hi ha diferències significatives entre els dos volums sobre l'explicació mitjançant els filtres de les oportunitats i els desitjos. Ara bé, la crítica d'Elster a la teoria de l'elecció racional del 2007 és més contundent que la que feia el 1989 i incorpora exemples més sofisticats. A NB es dona a entendre que la teoria de l'elecció racional té mancances, però que pot ser útil, com un mecanisme més, en alguns escenaris i es pot conjugar amb altres explicacions que contemplin els comportaments irracionals. A ESB es descarta completament la idea que la teoria de l'elecció racional pugui interpretar correctament el comportament humà, encara més, creu que condueix sistemàticament a l'error.

LLIÇONS DE LES CIÈNCIES NATURALS

Aquest és un apartat completament nou del segon volum, tot i que s'hi desenvolupen alguns processos que ja s'havien investigat a NB: el reforç i la selecció (sigui natural o artificial). Ens interessa enumerar les lliçons que contempla Elster i per què els descobriments, sobretot en neurofisiologia i biologia, són útils pel seu plantejament, però no hi entrarem en profunditat.

Primer de tot, cal tenir en compte que les diverses disciplines científiques es poden relacionar entre si mitjançant la *reducció* o l'*analogia*. Elster es mostra prudent sobre la capacitat de les analogies per generar explicacions vertaderes (per exemple, l'analogia entre societat i organisme) i confia en la potència del reduccionisme (poder explicar els fenòmens en els termes d'una ciència d'un nivell inferior en la jerarquia de les

ciències¹²⁾ per fer progressar el coneixement. Tot i això, primer ens adverteix d'alguns "mals reduccionismes", com el reduccionisme *prematuro*, *cru* o *especulatiu*.

En fisiologia i neurociència s'han pogut fer algunes observacions importants en mecanismes com la por, la confiança o el completament¹³⁾, que ajuden a poder entendre millor com funcionen aquests mecanismes i com poden alterar la presa de decisions. Algunes emocions elementals, que fins ara hem interpretat, principalment, a través de l'art i la literatura, estan sent objecte d'estudi i analitzades a través del mètode científic.

Els científics també han dut a terme experiments per comprendre millor els mecanismes que permeten explicar patrons de conducta, i com el reforç i la selecció desencadenen mecanismes *adaptatius*, que tot i ser instrumentals com la racionalitat, no produeixen els mateixos resultats. En el cas del reforç, no es guia per la cerca de l'òptim, sinó per la vinculació entre una acció i una recompensa o un càstig. Pot ajudar a modelar esquemes basats en incentius, però el concepte del reforç pot ser insuficient per explicar segons quines eleccions. En el cas dels processos de selecció, són capaços d'obtenir òptims locals, però són mètodes oportunistes i miops. Sembla que la selecció permet explicar conductes cooperatives que ajuden a la supervivència, i s'ha constatat que l'*altruisme recíproc* és present en diverses espècies d'animals.

INTERACCIÓ

La interacció social adopta formes diverses que mostren la interdependència de les nostres accions, oportunitats i preferències, i resultats obtinguts. Les interdependències poden sorgir per mitjà de l'acció descentralitzada, de processos de presa de decisions col·lectius i poden també ser gestionades a través de les institucions i organitzacions socials.

¹² Aquesta jerarquia contempla la física com la ciència de nivell més bàsic, i va ascendint per la química, la biologia, la psicologia i les ciències socials. Els processos reduccionistes han despertat polèmiques: molts biòlegs negaven que la seva disciplina pogués explicar-se en termes químics, però s'ha aconseguit; anàlogament, alguns científics socials neguen que els fenòmens socials puguin explicar-se en termes psicològics, però Elster aposta per això.

¹³ Amb *completament* ens referim a la capacitat d'omplir els buits d'informació davant la incertesa, com per exemple, quan en una imatge es marca sense delinear-se la silueta d'una figura geomètrica i som capaços de reconèixer-la, o quan, des de lluny, intentem desxifrar el que diu una frase sense acabar de veure bé totes les paraules.

El primer que té en compte Elster a l'hora d'analitzar la interacció en tots dos volums són les *conseqüències inintencionades*, és a dir, els resultats indeliberats de les nostres accions. Poden ser conseqüències que afecten el mateix agent i repercutir en els seus futurs conjunts d'oportunitats i desitjos; poden generar externalitats i internalitats¹⁴ positives o negatives; i a ESB Elster també hi afegeix *la síndrome del germà petit*, que és un mecanisme que es produeix quan se subestima la capacitat de deliberació i reflexió dels altres. La proposta explicativa, i fins i tot els exemples exposats, d'aquest fenomen no difereixen massa entre NB i ESB. Elster, però, sembla més caut al segon volum, i evita considerar la possibilitat les conseqüències inintencionades com a causes d'accions futures si, per mitjà del reforç o la selecció, s'adopten conductes adaptatives.

En casos d'interacció estratègica, en què el resultat depèn de les decisions de dos o més agents podem recórrer a la teoria de jocs per buscar un marc conceptual i pautes per a l'explicació. Elster dedica dos capítols sencers a descriure els models més importants en teoria de jocs a ESB, i també a mostrar algunes de les seves debilitats, i es concentra a explicar com es poden generar les situacions d'equilibri a NB. Un element vital per a l'estabilitat i la possibilitat de la vida en societat és, segons Elster a ESB, la confiança.

Les persones d'una mateixa comunitat solen compartir una sèrie de creences, pot ser degut a les experiències compartides, o bé a causa de la pressió que exerceix la majoria (i l'agent a si mateix) sobre les opinions dissonants. D'entre aquest conjunt de creences compartides, n'hi ha algunes que serveixen per paucar l'acció en públic: són les normes socials. En sabem molt poc sobre per què apareixien, com es mantenen i per què algunes desapareixen, però són presents en totes les societats humanes. A diferència d'alguns mecanismes adaptatius i de l'acció racional, les normes socials no són instrumentals, dicten el que s'ha de fer sense atendre les conseqüències o els costos. Encara que algunes normes socials puguin tenir conseqüències beneficioses per als individus que la segueixen o per la comunitat que les instaura, no totes són benignes.

¹⁴ Les externalitats són les conseqüències inintencionades que les nostres accions produeixen en els altres o en el conjunt, per exemple, la contaminació. Les internalitats són els efectes que pot tenir una decisió present d'un agent en el seu benestar futur, per exemple, l'efecte de tolerància que es genera el consum freqüent d'una droga.

Als capítols sobre acció col·lectiva, que no varien substancialment, Elster contempla aquelles situacions en què la cooperació entre els agents és descentralitzada. Hi ha situacions en què cooperar és beneficiós per l'individu i pel col·lectiu, i d'altres en què, pel col·lectiu, és millor cooperar, però per cada un dels individus suposa un cost. En aquest segon cas, hem d'explicar per què hi ha individus que decideixen assumir el cost de l'acció cooperativa. L'altruisme o les normes socials i morals poden ser algunes explicacions plausibles.

Quan l'acció col·lectiva descentralitzada no dona resultat i un grup de persones ha de prendre decisions vinculants que les afectaran en conjunt, es poden recórrer, principalment, a tres mètodes de presa col·lectiva de decisions, que també poden complementar-se entre si: la negociació (ja analitzada a NB), la discussió i la votació (aquests dos últims mecanismes s'afegeixen de nou a ESB). Aquests tres mètodes són de relació horitzontal.

Les organitzacions són agrupacions d'agents que prenen les decisions de forma centralitzada, i introdueixen en la presa de decisions la verticalitat i una distinció entre *membres* i *direcció* (tot i que en les organitzacions cooperatives aquesta distinció desapareix). És possible, de fet, és habitual, que els interessos entre membres i direcció siguin oposats. Per resoldre aquest problema es poden establir sistemes d'incentius per als membres de l'organització, o provar de restringir les oportunitats perquè no es desviïn de les seves tasques. A més, sovint s'estableixen mecanismes de fiscalització perquè la direcció no s'excedeixi en el poder i aprofiti la seva posició per extreure'n beneficis privats.

DISCUSSIÓ FINAL

La revisió de NB resulta en una proposta metodològica per les ciències socials amb uns fonaments estables, però més sofisticada i ben tramada, i actualitzada a la nova realitat de principis del segle XXI.

Elster declina poder basar l'explicació social en lleis generals, però no renuncia a la possibilitat d'interpretar el comportament social de manera rigorosa i clara a través d'una anàlisi detallada de les cadenes causals i de l'estudi de mecanismes que ens permetin relacionar causes i efectes. Alhora, la seva aposta per l'individualisme metodològic ens permet basar-nos en creences proposicionals i facilita l'elaboració

analítica de teories, i també conjugar-se amb els debats sobre emocions que s'estan duent a terme en branques com la filosofia de la ment o la filosofia política.

La proposta d'Elster, i entendre com arriba a modelar-la, ens permet tenir una comprensió més completa de la teoria de l'elecció racional i mostrar les seves mancances. La teoria de l'acció racional, a més de no poder fer intel·ligible el comportament irracional, s'amaga en la tria mitjançant preferències, però té certa tendència cap al determinisme en la seva aposta per predir decisions unívokes.

Elster fa una aposta reduccionista en un sentit epistemològic que no hem de confondre amb essencialisme. La proposta d'Elster no busca simplificar els trets que defineixen els éssers humans, i entendre les seves característiques com si fossin *essències* inamovibles, al contrari, la seva aposta reduccionista el que vol és poder entendre tota la complexitat humana, però explicant-la amb termes clars i fonamentats. L'elaboració d'un teixit ampli de possibilitats que poden guiar l'acció i la fascinació constant per la complexitat del món obren un ventall molt ampli per poder plantejar les nostres hipòtesis. Les explicacions d'Elster es basen en l'empatia, en entendre els agents que estudia com a iguals i en la voluntat d'identificar els seus sentiments. Mentrestant, la teoria de l'elecció racional redueix les nostres facultats i aspiracions a la nostra (suposada) capacitat d'optimització.

La renúncia a lleis essencialistes d'Elster permet defugir del determinisme i mantenir en tot moment l'agència dels individus. Tot i que poden veure restringides les seves oportunitats o estar sotmesos a la pressió de normes socials i institucions, són els autors de les seves decisions (i les conseqüències que comporten).

CONCLUSIÓ

Per acabar, veurem si som més capaços d'entendre d'on sortien els grinyols i si hem pogut donar resposta o explicar de forma més acurada les intuïcions que hem exposat al prefaci.

D'entre les dissonàncies que han aparegut al llarg de la meua etapa a la Facultat de Ciències Econòmiques i Empresariales n'he volgut destacar tres, perquè crec que es complementen força bé i perquè il·lustren supòsits elementals de la teoria econòmica hegemònica:

- (1) L'eficiència de Pareto i la suposada tensió entre eficiència i equitat. L'ús de la definició de Pareto ens permet detectar òptims locals en relacions econòmiques directes entre agents o en mercats, i per tant es generen situacions d'equilibri, però tinc la sospita que ens limita a l'hora d'aconseguir òptims globals. Depenent de les condicions inicials, podem obtenir resultats radicalment diferents en la distribució dels béns. Sabem de conseqüències nefastes vinculades a la desigualtat sobre diversos eixos de benestar (Oishi et al., 2011), també que pot generar emocions negatives com l'enveja, que comprometen l'estabilitat social i són propenses a generar resultats desfavorables per totes les persones implicades. Segons la definició de racionalitat que proposa Elster, molt influïda pel Déu de Leibniz, hauríem de poder *reculer pour mieux sauter*, i per tant poder acceptar (i promoure) pèrdues de benestar dels més privilegiats, si això afavoreix la millora del benestar d'una majoria que partia amb desavantatge.
- (2) L'ús del PIB com a indicador per excel·lència. En la proposta d'Elster es fa palès que per explicar el comportament moltes vegades són més importants les *creences subjectives sobre els fets* que els fets en si mateixos, i la millora dels indicadors macroeconòmics no té per què evidenciar-se en les creences dels agents. En la formació d'emocions positives, vinculades amb la felicitat, tot i que la seguretat material hi té un pes important no és l'únic factor. Això podria conformar part de l'explicació sobre per què Easterlin (1974) a partir d'un cert llindar de renda per càpita va poder observar correlacions negatives entre el creixement del PIB d'un país i la satisfacció de la seva població. A més, el PIB no

reflecteix totes les relacions econòmiques, només les mercantils i declarades, i això comporta un biaix de mesura important.

- (3) Les corbes d'indiferència i les funcions d'utilitat són les bases dels models microeconòmics, que com hem vist estan estretament vinculats a la teoria de l'elecció racional. Hem vist les mancances d'aquests supòsits bastament, tant per la seva incapacitat per interpretar comportaments irracionals que, de fet, es donen, com per la seva desconexió de les demostracions empíriques de la psicologia i la neurociència.

Pel que fa a la resta d'intuïcions, Elster no dona resposta a totes les meves inquietuds, però sí que endreça bastant bé algunes presumpcions i és notablement aclaridor. Sobre la qüestió de la possibilitat de coneixement en ciències socials, Elster no només fa una argumentació aguda sobre la incapacitat actual per donar explicacions exactes i la manca de rigor en algunes pràctiques que es fan dir científiques, fa una sèrie de contrapropostes molt interessants per poder superar algunes dificultats inherents a l'objecte d'estudi: l'explicació a través de mecanismes; la presa de decisions mitjançant la interacció de desitjos i oportunitats; la incorporació de les emocions i les normes socials en la interpretació del comportament; o la conceptualització de les preferències adaptatives i els subproductes són algunes contribucions que val la pena destacar. Alhora, les seves pautes per discernir què és una explicació causal del que no ho és, o les indicacions sobre com poden jugar els interessos ocults dels agents en els fenòmens socials són entenedores i unes bones pautes per seguir.

Tot i que Elster aconsegueix exposar les males praxis i els supòsits fal·laços, no entra a debatre les conseqüències ètiques, polítiques i socials de sostenir (i aplicar!) segons quines teories. Podem, per això, fer algunes suposicions a partir dels mecanismes de restricció (de les creences) d'oportunitats i preferències adaptatives. Per exemple, sense haver d'alterar significativament el conjunt objectiu d'oportunitats, l'estratègia propagandística *There Is No Alternative* de Thatcher tenia la funció de reduir les creences sobre el que és possible. Una de les victòries del neoliberalisme, segons Mark Fisher, és el que ell denomina com *impotència reflexiva*, com la incapacitat de poder projectar esperances en el futur i imaginar una vida diferent. Si no considerem factible un ordre social i econòmic més equitatiu, pel mecanisme de preferències adaptatives podem deixar de desitjar-lo.

L'impacte d'Elster en l'estudi de les ciències socials és evident, ho podem comprovar amb la seva trajectòria acadèmica i amb el reconeixement que ha obtingut a escala mundial. Malgrat això, la seva teoria potser no es troba prou reflectida a la pràctica. La teoria de l'elecció racional ha captivat fins i tot economistes com Stiglitz, que intenten aplicar una perspectiva més ètica i sostenible a l'Economia; o la mateixa facultat on he estudiat, que inclou assignatures obligatòries sobre gestió del medi ambient i els recursos naturals i on diversos professors tenen com a objecte de la seva recerca les conseqüències de la desigualtat. És un supòsit tan elemental per l'Economia que no se'l qüestiona, malgrat l'ideal d'ésser humà que planteja és completament irreal, i fins i tot nociu si es vol perseguir una vida plena.

Al llarg de la seva exposició, Elster també plantejava la necessitat de reconduir els plans d'estudi de les ciències socials per dotar de més pes a la història i a la lectura de clàssics del que té actualment (gairebé nul), i per incorporar-hi nocions bàsiques de ciències naturals. En general, el sistema universitari ha de servir per formar persones rigoroses, sensibles, curioses i crítiques, i això necessita una aposta per una formació molt més àmplia i humanística. L'Economia té per objectiu trobar la millor manera de gestionar uns recursos limitats. En qualsevol problema amb restriccions és inevitable haver de prioritzar, i tota prioritització requereix una escala de valors. Les maximitzacions d'utilitat es basen en unes preferències que venen donades i que, en general, no se'ns permet discutir: *De gustibus non est disputandum*, diuen. En contraposició al protagonisme que dona la teoria econòmica estàndard al creixement de la producció i el consum o a l'eficiència de Pareto, altres apostes premien l'equitat, el sosteniment de les tasques reproductives o els serveis públics. Cal dotar als futurs economistes d'eines que no només els serveixin per aplicar fórmules o estudis estadístics, sinó que els permetin poder detectar els valors implícits darrere les propostes econòmiques i poder argumentar quines aplicacions polítiques poden beneficiar el teixit social.

BIBLIOGRAFIA

Al-Àzem, S. J. (2023). *Orientalisme i orientalisme invers*. Èter Edicions i Pol·len Edicions.

Comín, F. (2011). *Historia económica mundial: De los orígenes a la actualidad*. Alianza Editorial.

Easterlin, R.A. (1974). *Does economic growth improve the human lot? Some empirical evidence*. Dins P.A. David i M.W. Reder (Editors), *Nations and Households in Economic Growth*. (p. 98-125). Stanford University Press.

Elster, J. (2010). *La explicación del comportamiento social: Más tuercas y tornillos para las ciencias sociales*. Gedisa Editorial.

Elster, J. (2013). *EGOnomics: Análisis de la intersección entre racionalidad, emoción, preferencias y normas sociales en la economía de la acción individual y sus desviaciones*. (2a ed.). Gedisa Editorial.

Elster, J. (2013). *Ulises desatado: estudios sobre racionalidad, precompromiso y restricciones*. (2a ed.). Gedisa Editorial.

Elster, J. (2015). *Tuercas y tornillos: una introducción a los conceptos básicos de las ciencias sociales*. (4a ed.). Gedisa Editorial.

Fisher, M. (2022). *Realisme capitalista: No hi ha alternativa?*. Virus Editorial.

Fraser, N. (2023). *Capitalisme caníbal: Com el nostre sistema devora la democràcia, les cures i el planeta, i què hi podem fer al respecte*. Tigre de paper.

Graeber, D. (2019). *Feines absurdes: Una teoria*. Editorial Descontrol.

Harvey, D. (2015). *Breve historia del neoliberalismo*. (4a ed.). Ediciones Akal.

Kasser, T. (2022). *L'alt preu del materialisme*. Editorial Descontrol.

Klein, N. (2007). *La doctrina del xoc*. Empúries.

Linares, F. (2018). *Sociología y teoría social analíticas: la ciencia de las consecuencias inintencionadas de la acción*. Alianza Editorial.

Martínez, L. (2024). *Utopía no es una isla: Catálogo de mundos mejores*. (10a ed.). Episkaia.

Noiville, F. (2011). *Soy economista y os pido disculpas*. Deusto.

Polanyi, K. (2017). *La Gran Transformación: Los orígenes políticos y económicos de nuestro tiempo*. Fondo de Cultura Económica.

Stiglitz, J.E. (2004). *Microeconomía*. Ariel.

BIBLIOGRAFIA WEB

Bartels, K. P. R., Cozzi, G. i Mantovan, N. (2013). "The Big Society," *Public Expenditure, and Volunteering. Public Administration Review*, 73(2), 340–351. <https://doi.org/10.1111/puar.12012>.

Departament de la Presidència de la Generalitat de Catalunya. (s.d.). *Premi 2023: Joseph E. Stiglitz*. https://presidencia.gencat.cat/ca/ambits_d_actuacio/premis/premi-internacional-catalunya/index.html.

Ferrer-i-Carbonell, A. (2013). Happiness economics. *Journal of the Spanish Economic Association*, 4(1), 35–60. <https://doi.org/10.1007/s13209-012-0086-7>.

Goudarzi, S., Badaan, V., & Knowles, E. D. (2022). Neoliberalism and the Ideological Construction of Equity Beliefs. *Perspectives on Psychological Science*, 17(5), 1431-1451. <https://doi.org/10.1177/17456916211053311>.

Henrich, J., Heine, S. J., & Norenzayan, A. (2010). The weirdest people in the world? *Behavioral and Brain Sciences*, 33(2–3), 61–83. doi:10.1017/S0140525X0999152X.

Oishi, S., S. Kesebir and E. Diener. (2011). Income inequality and happiness. *Psychological science*. 22(9), 1095-100. <http://dx.doi.org/10.1177/0956797611417262>.

Programa de las Naciones Unidas para el Desarrollo Humano. (2020). Informe sobre Desarrollo Humano 2020. https://hdr.undp.org/system/files/documents/global-report-document/hdr2020spinfor_mesobredesarrollohumano2020pdf.pdf

Universitat Progressista d'Estiu de Catalunya. (4 de juliol de 2024). *Laura Huerga i Bernat Castany: Explicar-nos futurs millors - UPEC 2024*. [Vídeo]. <https://www.youtube.com/live/SL6WAhNknHk?si=CqTAYOQi5qOSspks>.

Yon, G. (2008). Jon Elster: Les sciences sociales face à l'irrationnel. *Idées économiques et sociales*, 154, 50-58. <https://doi.org/10.3917/idee.154.0050>.

